

Χάρος αειχώρος

ΚΕΙΜΕΝΑ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ, ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΤΕΥΧΟΣ
ISSUE **12** | ΕΤΟΣ
YEAR **2009**

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ - Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
*Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας
και Περιφερειακής Ανάπτυξης*

ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ ΔΗΜΗΤΡΗΣ
ΣΚΑΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΝΤΕΛΗΣ
ΓΟΣΠΟΔΙΝΗ ΑΣΠΑ
ΔΕΦΝΕΡ ΑΛΕΞΗΣ
ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΥ ΟΛΓΑ
ΨΥΧΑΡΗΣ ΓΙΑΝΝΗΣ
ΣΤΑΘΑΚΗΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ

ΣΥΜΒΟΥΛΟΙ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

Αραβαντινός Αθανάσιος	- ΕΜΠ
Ανδρικόπουλος Ανδρέας	- Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Βασενχόβεν Λουδοβίκος	- ΕΜΠ
Γιαννακούρου Τζίνα	- Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Γιαννιάς Δημήτρης	- Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Δελλαδέτσιμας Παύλος	- Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
Δεμαθάς Ζαχαρίας	- Πάντειο Πανεπιστήμιο
Ιωαννίδης Γιάννης	- Tufts University, USA
Καλογήρου Νίκος	- ΑΠΘ
Καρύδης Δημήτρης	- ΕΜΠ
Κοσμόπουλος Πάνος	- ΔΠΘ
Κουκλέλη Ελένη	- University of California, USA
Λαμπριανίδης Λόης	- Πανεπιστήμιο Μακεδονίας
Λουκάκης Παύλος	- Πάντειο Πανεπιστήμιο
Λουρή Ελένη	- Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Μαλούτας Θωμάς	- Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
Μαντουβάλου Μαρία	- ΕΜΠ
Μελαχροινός Κώστας	- Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Μοδινός Μιχάλης	- Εθν. Κέντρο Περιβ. και Αειψ. Ανάπτυξης (ΕΚΠΑΑ)
Μπριασούλη Ελένη	- Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Παπαθεοδώρου Ανδρέας	- Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Πρεβελάκης Γεώργιος-Στυλ.	- Universite de Paris I, France
Φωτόπουλος Γιώργος	- Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
Χαστάογλου Βίλμα	- ΑΠΘ

Διεύθυνση:
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας
και Περιφερειακής Ανάπτυξης
Περιοδικό ΑΕΙΧΩΡΟΣ
Πεδίον Άρεως, 383 34 ΒΟΛΟΣ
<http://www.aeihoros.gr> e-mail: aeihoros@prd.uth.gr
τηλ.: 24210 – 74456 fax: 24210 – 74388

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Επιστημονικό Περιοδικό

αειχώρας

Ανακοίνωση

Από το παρόν τεύχος αλλάζει η αρίθμηση του περιοδικού αειχώρος. Καταργείται η αναφορά σε τόμο και τεύχος τόμου, και καθιερώνεται η αναφορά σε αύξοντα αριθμό τεύχους (από την αρχή της έκδοσης του περιοδικού).

Επιμέλεια έκδοσης: Άννα Σαμαρίνα — Παναγιώτης Πανταζής

Λαγού: Παναγιώτης Πανταζής

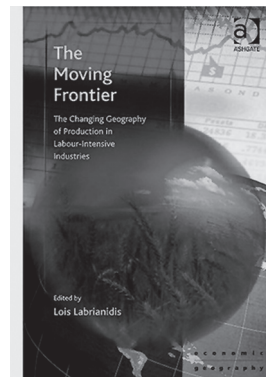
Σχεδιασμός εξωφύλλου: Γιώργος Παρασκευάς — Παναγιώτης Πανταζής

Εκτύπωση: Ευαγγελία Ξουράφα

Κεντρική διάθεση: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας

Εμμανουήλ Δ., Γκόρτσος Κ., Καμούτση Π.	4
Επεκτάσεις σχεδίου, πολεοδομική χωρτικότητα και βαθμός οικιστικού κορεσμού στην Αθήνα, 1984-2004	
Τοπάλογλου Λ., Πετράκος Γ.	34
Αναζητώντας τις παραμέτρους ενός θεωρητικού υποδείγματος για την οικονομική γεωγραφία των συνόρων	
Καλλιώρας Δ., Τοπάλογλου Λ., Βενιέρης Σ.	56
Ανιχνεύοντας τους προσδιοριστικούς παράγοντες της οικονομικής διασυνοριακής αλληλεπίδρασης στην Ευρωπαϊκή Ένωση	
Νικολαΐδης Μ.Ν., Χριστοπούλου Ο., Καρασάββογλου Α.Γ., Μανδήλας Α., Μαδυτινός Δ.	82
Εκτίμηση της αποτελεσματικότητας του συστήματος αξιολόγησης των επενδύσεων στην Ελλάδα: Η περίπτωση των αναπτυξιακών κινήτρων στην Περιφέρεια της Ανατολικής Μακεδονίας-Θράκης	
Καίσαρη Β.	112
Η τέλεση του χώρου μέσω της θεατρικότητας και του παιχνιδιού: Διαβατήριο στην ταυτότητα και την ετερότητα	
ΘΕΜΑΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ	
Τσέκερης Θ., Τσούμα Α.	130
Περιβαλλοντικές και ενεργειακές επιπτώσεις των μεταφορών: Διεθνής και εγχώρια εμπειρία και πολιτικές διαχειρίσις	
ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ	
Πετράκος Γ., Τοπάλογλου Λ.	144
Λόης Λαμπριανίδης (Επιμέλεια) (2008) <i>The Moving Frontier: The Changing Geography of Production in Labour-Intensive Industries</i>	
ΑΠΟΨΕΙΣ	158
Συνέντευξη με τον Greg Ashworth	160

Λότης Λαμπριανίδης (Επιμέλεια), 2008
***The Moving Frontier: The Changing
 Geography of Production in
 Labour-Intensive Industries***
 Ashgate Publishing Limited, Aldershot (UK)

Γιώργος Πετράκος
 Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Λευτέρης Τοπάλογλου
 Εντεταλμένος Διδάκαλας (407/80), Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
 Επιστημονικός Συνεργάτης, ΤΕΙ Δυτικής Μακεδονίας

Το παγκόσμιο οικονομικό περιβάλλον ιδιαίτερα στις τελευταίες δύο δεκαετίες, γίνεται ολοένα και πιο πολύπλοκο και σύνθετο. Ο κλασικός τρόπος ανάγνωσης και ερμηνείας των διεθνών οικονομικών σχέσεων μέσα από σχηματοποιημένες προσεγγίσεις του τύπου "Ανατολή-Δύση", "Βορράς-Νότος" ή "Κέντρο-Περιφέρεια", σήμερα πλέον δε φαίνεται να είναι επαρκής. Η κυριαρχία των νεοκλασικών θεωριών και η ιδεολογική ηγεμονία των φιλελεύθερων αντιλήψεων στο διεθνές εμπόριο, είχε ως αποτέλεσμα την σημαντική μείωση (τουλάχιστον στο θεσμικό επίπεδο) των φραγμών διασυνοριακής αλληλεπίδρασης. Οι ραγδαίες εξελίξεις στο χώρο της τεχνολογίας επικοινωνιών, πληροφορικής και μεταφορών, ταυτόχρονα με την επικράτηση κοινών διεθνών προτύπων και πρακτικών σε όλο τον κόσμο, έκανε πολλούς να παραλληλίσουν το σύγχρονο κόσμο με ένα παγκόσμιο χωριό που μοιάζει με ένα στρείδι (Ohmae, 1985). Μέσα από αυτή τη λογική, το κράτος θεωρείται από πολλούς μια θνησιγενής οντότητα χωρίς μέλλον, καθώς αμφισβητείται ο παραδοσιακός ρόλος του Βεστφαλιανού έθνους-κράτους ως του αποκλειστικού φορέα άσκησης πολιτικής (Stokke, 1997· Ohmae, 1995). Στην ίδια λογική, άλλοι τονίζουν τον τεράστιο όγκο και την ταχύτητα μετακίνησης κεφαλαίων και επενδύσεων από τη μια χώρα στην άλλη, καθώς και τον βαρύνοντα ρόλο των πολυεθνικών επιχειρήσεων στις διεθνείς οικονομικές σχέσεις, προκειμένου να υποστηρίξουν ότι τα σύνορα χάνουν τη σημασία τους (Dicken, 1992· Johnston 1984· Levitt, 1983· Lubbers, 1995).

Από την άλλη πλευρά ωστόσο, παρατηρεί κανείς ότι νέα σύνορα εμφανίζονται στους πολιτικούς χάρτες που περικλείουν εθνικές και κρατικές κυριαρχίες και σηματοδοτούν εμπόδια στις διεθνείς οικονομικές ανταλλαγές. Ανεξάρτητα από την οπτική του καθενός, το γεγονός αυτό από μόνο του δείχνει ότι τα νέα σύνορα χαράσσονται με την προσδοκία να επιτελέσουν κάποιες λειτουργίες (ιδεολογικές, πολιτιστικές, δημοσιονομικές, στρατιωτικές κλπ) που από τις κοινωνίες κρίνονται χρήσιμες (Guichonnet και Raffestin, 1974· Raffestin, 1974). Παρά το σημαντικό βαθμό διεθνοποίησης της οικονομίας, οι σύγχρονες επιχειρήσεις εξακολουθούν να έρχονται αντιμέτωποι με εμπόδια γεωγραφικά, πολιτιστικά ή πολιτικά όσον αφορά στη μετακίνηση των δραστηριοτήτων τους από μια χώρα σε μια άλλη. Η ανάπτυξη μάλιστα ενός μοντέλου που θα περιγράφει και θα ερμηνεύει ικανοποιητικά τις δυναμικές του σημερινού παγκόσμιου παραγωγικού χάρτη μοιάζει με σταυρόλεξο για δύσκολους λύτες. Ποιες είναι οι παράμετροι που θα πρέπει να ληφθούν υπόψη; Ποια είναι η μορφή και η ένταση της διεθνούς μετεγκατάστασης των επιχειρήσεων; Υπάρχουν κερδισμένοι και χαμένοι μέσα από αυτή τη διαδικασία και ποιοι είναι αυτοί; Τα κράτη αποστολείς ή τα κράτη αποδέκτες; Οι ανεπτυγμένες χώρες ή οι αναπτυσσόμενες; Το τοπικό-περιφερειακό επίπεδο ή το εθνικό επίπεδο; Οι επιχειρήσεις με πετυχημένη στρατηγική ή οι επιχειρήσεις με τη "σωστή" γεωγραφία; Και ποια είναι η συμπεριφορά των επιχειρήσεων των κλάδων έντασης εργασίας μέσα στο νέο αυτό περιβάλλον;

Για το βιβλίο με τίτλο "The moving frontier: The Changing Geography of Production in Labor-Intensive Industries", μπορεί να ισχυριστεί κανείς ότι τα παραπάνω ζητήματα τίθενται και αναλύονται διεξοδικά. Ο στόχος του συγκεκριμένου βιβλίου αναφέρεται ότι είναι η ανάλυση της αυξανόμενης πολυπλοκότητας στη διεθνή επιχειρηματικότητα και η διερεύνηση του βαθμού που οι αλλαγές αυτές έχουν επίδραση στο περιβάλλον των επιχειρήσεων στις τελευταίες δύο δεκαετίες. Μέσα από τη σχετική ανάλυση επιχειρείται να δοθούν απαντήσεις σε τρία καιρία ερωτήματα:

1. Γιατί και με ποιο τρόπο οι επιχειρήσεις μετακινούνται σε άλλες χώρες;
2. Ποιες είναι οι επιπτώσεις και η ένταση αυτών των μετακινήσεων;
3. Υπάρχει χώρος για τις πολιτικές να παρέμβουν με επιτυχία στις "αποκλίσεις" των αγορών ή στην αποτυχία των κυβερνήσεων;

Η μετεγκατάσταση των επιχειρήσεων καταρχάς, παρουσιάζεται ως η χωρική αναδιάρθρωση της βιομηχανίας στο εθνικό, περιφερειακό και παγκόσμιο επίπεδο. Έχει ενδιαφέρον επίσης ότι η ανάλυση του φαινομένου της μετεγκατάστασης δε γίνεται μονοδιάστατα αλλά αναπτύσσεται επάνω σε τέσσερις άξονες που είναι (α) η ίδια η επιχείρηση ως μονάδα, (β) ο συγκεκριμένος κλάδος στον οποίο ανήκει η επιχείρηση, (γ) το εθνικό περιβάλλον μέσα στο οποίο η επιχείρηση δραστηριοποιείται και (δ) το παγκόσμιο περιβάλλον μέσα στο οποίο η επιχείρηση καλείται να επιβιώσει.

Η συγκεκριμένη μεθοδολογία είναι πολύ σημαντική, καθώς προσφέρει τη δυνατότητα αξιοποίησης και αξιολόγησης θεωρητικών και ερμηνευτικών εργαλείων που βρίσκονται σε μεγάλη απόκλιση μεταξύ τους. Στη μικρο-κλίμακα της επιχείρησης για παράδειγμα, η απόφαση μετακίνησης μέρους ή του συνόλου των δραστηριοτήτων σε μια άλλη χώρα, δεν είναι αποτέλεσμα κάποιων αυτοματισμών αλλά συνάρτηση αναλύσεων που πιθανά να είναι διαφορετικές από τις αντίστοιχες μιας άλλης επιχείρησης που λειτουργεί κάτω από τις ίδιες συνθήκες. Ταυτόχρονα, στο επίπεδο της μακροοικονομίας οι αποφάσεις μιας επιχείρησης να μετεγκατασταθεί, επηρεάζεται σημαντικά από τα εθνικά οικονομικά μεγέθη, τις πολιτικές συνθήκες, τη γεωγραφία, τον πολιτισμό και πλήθος άλλων παραγόντων.

Τα πρώτα δύο μέρη του βιβλίου βασίζονται στα ευρήματα του ερευνητικού προγράμματος MOVE που χρηματοδοτήθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή μέσα από το 6^ο Πλαίσιο Δράσης. Η εμπειρική ανάλυση έχει πεδίο αναφοράς πέντε χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εκ των οποίων οι δύο (Ηνωμένο Βασίλειο και Ελλάδα) θεωρούνται "παλιά μέλη" ενώ οι υπόλοιπες τρεις χώρες (Πολωνία, Εσθονία και Βουλγαρία) εκπροσωπούν τα "νέα μέλη". Η ανάλυση και στις πέντε χώρες αναφέρεται σε τέσσερις κλάδους έντασης εργασίας που είναι οι κλάδοι ένδυσης, υπόδησης, ηλεκτρονικών και λογισμικού. Το γεγονός ότι οι συγκεκριμένοι κλάδοι εμφανίζουν μια πολύ σημαντική κινητικότητα παγκοσμίως τις τελευταίες δύο δεκαετίες, προσδίδει στη μελέτη των επιμέρους κεφαλαίων ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Στο πλαίσιο της εμπειρικής έρευνας συγκεντρώθηκαν 756 ημιδομημένα ερωτηματολόγια και πραγματοποιήθηκαν 120 συνεντεύξεις με ανθρώπους κλειδιά, γεγονός που πείθει για την επάρκεια του ερευνητικού δείγματος. Στο τρίτο μέρος του βιβλίου η σχετική συζήτηση ξεπερνά τα όρια της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καταγράφοντας και αξιολογώντας την εμπειρία μετεγκατάστασης των επιχειρήσεων και σε άλλα σημεία του παγκόσμιου παραγωγικού χάρτη όπως είναι η Ταϊλάνδη, η Κένυα αλλά και η παγκόσμια οικονομία γενικότερα. Η προσέγγιση αυτή είναι ιδιαίτερα θετική καθώς δίνει στον αναγνώστη την ευκαιρία να αποκτήσει μια διευρυμένη εικόνα των χαρακτηριστικών και των δυναμικών της μετεγκατάστασης των επιχειρήσεων παγκοσμίως.

Στο Εισαγωγικό Κεφάλαιο του βιβλίου, επιχειρείται μια συνοπτική ανασκόπηση του παγκόσμιου παραγωγικού χάρτη των τελευταίων εξήντα ετών. Από την παράθεση των στοιχείων διαπιστώνεται ότι το μοντέλο μετακίνησης επενδύσεων από τις ανεπτυγμένες στις λιγότερο ανεπτυγμένες οικονομίες φαίνεται να αλλάζει τα τελευταία χρόνια, καθώς νέοι διεθνείς παίκτες εμφανίζονται στο προσκήνιο όπως η Κίνα, η Ινδία και οι "ασιατικές τίγρεις". Ταυτόχρονα στις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης και στη Ρωσία

ιδιαίτερα, οι δραματικές εξελίξεις μετά την κατάρρευση των καθεστώτων κεντρικού σχεδιασμού, επέφεραν σημαντική κινητικότητα στους βιομηχανικούς κλάδους έντασης εργασίας των οικονομιών της Δύσης. Βέβαια ο μεγαλύτερος όγκος ΑΞΕ εξακολουθεί να συγκεντρώνεται στις ανεπτυγμένες χώρες, γεγονός που φανερώνει ότι το χαμηλό εργατικό κόστος από μόνο του δεν είναι ικανή παράμετρος προσέλκυσης επενδύσεων.

Για την καλύτερη κατανόηση της ανάλυσης που ακολουθεί, επιχειρείται η διατύπωση του ορισμού της μετεγκατάστασης των επιχειρήσεων καθώς και των επιμέρους μορφών που αυτή μπορεί να πάρει. Στο πλαίσιο αυτό περιγράφονται συνοπτικά το περιεχόμενο και τα χαρακτηριστικά των ΑΞΕ, των υπεργολαβιών, του outsourcing, του offshoring και του offshore outsourcing. Η προσπάθεια περιγραφής αυτών των διαδικασιών έχει πολύ μεγάλη θεωρητική και μεθοδολογική χρησιμότητα, καθώς συχνά εντοπίζεται σύγχυση και αλληλοεπικάλυψη μεταξύ διαφορετικών μορφών μετεγκατάστασης των επιχειρήσεων στο σύγχρονο κόσμο.

Αναλυτικότερα, η διάρθρωση του βιβλίου έχει ως εξής. Το Πρώτο Μέρος είναι αφιερωμένο σε ζητήματα θεωρίας εστιάζοντας παράλληλα στην ευρωπαϊκή εμπειρία. Αποτελείται από τέσσερα κεφάλαια μαζί με την εισαγωγή. Το 2^ο Κεφάλαιο διαπραγματεύεται το ερώτημα: για ποιο λόγο και με ποιο τρόπο οι επιχειρήσεις έντασης εργασίας προχωρούν σε μετεγκατάσταση των δραστηριοτήτων τους; Προκειμένου να απαντηθεί το ερώτημα, ακολουθεί μια επισκόπηση των ερμηνευτικών προσεγγίσεων της μετεγκατάστασης των επιχειρήσεων. Η ερμηνεία των αποφάσεων των επιχειρήσεων να μετεγκατασταθούν χαρακτηρίζονται από το συγγραφέα ως ένα "μαύρο κουτί". Η προσπάθεια "αποκωδικοποίησης" της πιο πάνω συμπεριφοράς στο επίπεδο της επιχείρησης δίνει έμφαση στις παραμέτρους που έχουν σχέση με το χώρο εγκατάστασης και τους παραγωγικούς πόρους. Διαφορετικό μείγμα από τέτοιες παραμέτρους διαμορφώνει διαφορετικό βαθμό ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος σε κάθε επιχείρηση. Στο επίπεδο του εκάστοτε κλάδου, εντοπίζεται η τάση δύο επιχειρήσεις του ίδιου κλάδου να δημιουργούν τα ίδια δίκτυα και να μοιράζονται την ίδια "τεχνολογική γλώσσα" και επικοινωνιακές δομές, επηρεάζοντας τις παραμέτρους μετεγκατάστασης (Henderson κ.ά., 2002). Στο επίπεδο του ευρύτερου περιβάλλοντος υπογραμμίζεται ο ρόλος των θεσμικών μορφωμάτων, της κοινωνίας των πολιτών, των πολιτικών και της ιδιαίτερης ιστορίας του κάθε τόπου που διαμορφώνουν ένα μοναδικό "Περιφερειακό Σύστημα Καινοτομίας" (Cooke, 1992' Lundvall, 1992). Στο επίπεδο του παγκόσμιου περιβάλλοντος, υπογραμμίζεται η κυριαρχία του φιλελευθερισμού στην πολιτική ατζέντα με την οικονομική ολοκλήρωση των κεφαλαιαγορών, η σταδιακή εμπλοκή των περιφερειών και των κρατών στον ανταγωνισμό προκειμένου να αποκτήσουν διεθνή διάσταση (Karagozoglu και Lindell, 1998) και οι ασύμμετρες διαστάσεις της παγκοσμιοποίησης στο χώρο και την οικονομία (Petit και Soete, 1999).

Ένα σημαντικό ερώτημα που τίθεται προς συζήτηση είναι σε ποιο βαθμό η μετεγκατάσταση των επιχειρήσεων συνδέεται με την ανάπτυξη; Η απάντηση στο ερώτημα αυτό είναι συνάρτηση του βαθμού διάχυσης αλλά και ενσωμάτωσης των διαδικασιών και λειτουργιών (spinoffs) μιας επιχείρησης στην περιφερειακή ή εθνική οικονομία (Liu και Dicken, 2006). Τα εμπειρικά αποτελέσματα δείχνουν ότι η μορφή και η ένταση της μετεγκατάστασης των επιχειρήσεων επηρεάζεται σημαντικά από τον κλάδο στον οποίο ανήκει η κάθε επιχείρηση. Για παράδειγμα για τις βιομηχανίες ένδυσης και υπόδησης είναι πολύ σημαντική παράμετρος το ύψος του εργατικού κόστους ενώ αντίθετα για τον κλάδο λογισμικού και ηλεκτρονικών είναι πολύ σημαντικός ο βαθμός εξειδίκευσης. Η χώρα προέλευσης και προορισμού αναμφίβολα παίζει σημαντικό ρόλο στην απόφαση μετεγκατάστασης. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι τρεις χώρες με οικονομίες σε μετάβαση (Βουλγαρία, Εσθονία, Πολωνία) αν και είχαν επί 45 χρόνια περίπου την ίδια πολιτική, ιστορική και οικονομική διαδρομή, ακολούθησαν διαφορετικούς δρόμους από την αρχή της διαδικασίας μετάβασης. Τα ευρήματα δείχνουν παραδόξως ότι οι μικρές επιχειρήσεις αναπτύσσουν διεθνείς δραστηριότητες και μεταφέρουν δραστηριότητές τους στο εξωτερικό, σε αντίθεση με τη θεωρία που βασίζεται στους διαθέσιμους πόρους σύμφωνα με την οποία οι μεγάλες επιχειρήσεις αναμένονται να διεθνοποιηθούν περισσότερο.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι αναφορές στην ελληνική περίπτωση όπου οι επιχειρήσεις ενδύματος ως γνωστό, μετακινήθηκαν μαζικά στη νότιο Βουλγαρία στη δεκαετία 1990-2000. Ο ρόλος της εγγύτητας ήταν καθοριστικός σ' αυτήν την απόφαση. Επιπλέον σημαντικό ρόλο έπαιξαν οι ιστορικοί και πολιτισμικοί δεσμοί όπως η θρησκεία, οι μικτοί γάμοι, οι έλληνες φοιτητές και οι πολιτικοί πρόσφυγες (Labrianiadis, 1996· Kamaras 2001). Οι δεσμοί αυτοί σε συνδυασμό με το χαμηλό κόστος αυτών των επενδύσεων έδωσαν ένα αίσθημα ασφάλειας στους επενδυτές. Ωστόσο στη συνέχεια, η απασχόληση και οι μισθοί αυξήθηκαν στη νότια Βουλγαρία ενώ οι νέες θέσεις εργασίας ήταν χαμηλών δεξιοτήτων. Κατά συνέπεια, το ανθρώπινο κεφάλαιο δε βελτιώθηκε με αποτέλεσμα η Ελλάδα να μην έχει καταφέρει να βελτιώσει τη θέση της στο διεθνή καταμερισμό της εργασίας στην κλωστοϋφαντουργία και στον κλάδο της ένδυσης. Την τελευταία περίοδο ο κλάδος βρίσκεται σε ραγδαία ύφεση καθώς οι ελληνικές επιχειρήσεις δε φρόντισαν να ξεφύγουν από μια πρόσκαιρη στρατηγική.

Το 3^ο Κεφάλαιο αναφέρεται στις στρατηγικές των επιχειρήσεων έντασης εργασίας. Η ανάλυση που αναπτύσσεται μας βοηθάει να κατανοήσουμε καλύτερα ότι η μετεγκατάσταση είναι ένα σύνθετο και πολυδιάστατο φαινόμενο το οποίο κινείται τις περισσότερες φορές πέρα από το "ιδεατό μοντέλο". Οι στρατηγικές είναι πολλές φορές διαφορετικές ακόμα και όταν μιλάμε για την ίδια χώρα ή για τον ίδιο κλάδο. Στο πλαίσιο αυτό, η καινοτομία του προϊόντος αποτελεί πολύ σημαντικό παράγοντα για την ανταγωνιστικότητα μιας

επιχείρησης (Dunford, 2002· Schmitz, 2003). Η καινοτομία ωστόσο ως επιχειρησιακή στρατηγική διαφοροποιείται σε κάθε κλάδο. Για επιχειρήσεις υπόδησης καινοτομία στο προϊόν σημαίνει νέο σχέδιο. Στον κλάδο της ένδυσης καινοτομία μπορεί να σημαίνει νέες χειροποίητες ίνες ή τεχνικά υφάσματα (Dunford, 2002). Στον κλάδο των ηλεκτρονικών καινοτομία μπορεί να σημαίνει ένα εντελώς νέο προϊόν. Στη συνέχεια ακολουθεί μια πολύ ενδιαφέρουσα θεωρητική και εμπειρική επισκόπηση. Η θέση ότι η μια επιχείρηση βελτιώνεται λειτουργικά στο πλαίσιο ενός cluster αναλύεται μέσα από δύο οπτικές. Η πρώτη υποστηρίζει ότι η απαιτούμενη γνώση για βελτίωση έρχεται μέσα στο πλαίσιο του cluster (Fujita κ.ά., 1999). Αντίθετα η θεωρία της παγκόσμιας αλυσίδας αξιών υποστηρίζει ότι η γνώση έρχεται έξω από το cluster, από τους παγκόσμιους αγοραστές (Schmitz, 2003). Αναφορικά με τις χωρικές στρατηγικές των επιχειρήσεων εντοπίζονται δύο ομάδες. Αυτές που δίνουν έμφαση στην τοπική διάσταση (συγκριτικό πλεονέκτημα) και αυτές που δίνουν έμφαση στην παγκόσμια διάσταση (δυναμικές βιομηχανίας) (Yeung et al, 2006). Στην ίδια γραμμή σκέψης, κάποιοι δίνουν έμφαση στους δεσμούς των τοπικών επιχειρήσεων με τους θεσμούς (Scott, 2002) ενώ κάποιοι άλλοι στην επέκταση αυτών των δεσμών στο διεθνές και παγκόσμιο επίπεδο (Baix, 2006).

Όσον αφορά στις στρατηγικές των επιχειρήσεων σε σχέση με τις μορφές που παίρνει η ολοκλήρωση ξεχωρίζουν δύο κατηγορίες. Αυτές που κατευθύνονται σε χώρες χαμηλότερου εργατικού κόστους (επιχειρησιακή μετεγκατάσταση) και δεύτερον, αυτές που επιφέρουν μεταβολές στην παραγωγική αλυσίδα μεταφέροντας ένα μέρος της παραγωγικής αλυσίδας στο εξωτερικό (παραγωγική μετεγκατάσταση). Επιπλέον τα ευρήματα δείχνουν ότι το συγκριτικό πλεονέκτημα που απέκτησαν οι επιχειρήσεις αυτές δε στηρίζεται σε σχέσεις ισχυρής δέσμευσης, κάτι που κάνει τις επιχειρήσεις λιγότερο ευάλωτες. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η αναφορά των συγγραφέων για μια υβριδική εκδοχή στρατηγικής όπου αξιοποιούνται οι διεθνείς τάσεις από τη μια και η θέση της συγκεκριμένης επιχείρησης στο χώρο από την άλλη. Βέβαια πρόσβαση σε αυτές τις επιλογές δεν έχουν όλες οι επιχειρήσεις, ενώ ταυτόχρονα η αλλαγή μιας στρατηγικής δεν είναι εύκολη καθώς συνδέεται συχνά με το βάρος της κληρονομιάς ή τις δυνάμεις της αδράνειας της προηγούμενης στρατηγικής. Άξια προσοχής είναι επίσης η άποψη ότι οι κρατικές πολιτικές μπορούν να έχουν μόνο περιορισμένη επίδραση στην αλλαγή κατεύθυνσης και στρατηγικής των επιχειρήσεων έντασης εργασίας.

Στο 4^ο Κεφάλαιο η ανάλυση εστιάζεται στις κοινωνικές επιπτώσεις της μετεγκατάστασης των δραστηριοτήτων των επιχειρήσεων, καθώς το φαινόμενο αυτό σε συνδυασμό με την απώλεια θέσεων εργασίας στις χώρες προέλευσης έχει γίνει ένα από τα αντιλεγόμενα θέματα στην παγκόσμια ατζέντα. Στη σχετική συζήτηση εντοπίζονται από τους συγγραφείς δύο προσεγγίσεις. Η πρώτη θεωρεί την παγκοσμιοποίηση μια αρνητική εξέλιξη για τις

χώρες και τις περιφέρειες που χάνουν θέσεις εργασίας. Η δεύτερη προσέγγιση θεωρεί ότι η διαδικασία μετεγκατάστασης είναι απλά μια από τις πτυχές της αναδιάρθρωσης του βιομηχανικού τομέα στις ανεπτυγμένες οικονομίες που συμβάλλει μακροπρόθεσμα στην περιφερειακή τους ανταγωνιστικότητα. Στην πράξη βέβαια δεν είναι πάντα εύκολο να διαχωρίσει κανείς τις κοινωνικές επιπτώσεις από άλλες επιδράσεις όπως είναι οι τεχνολογικές αλλαγές. Έχει σημασία ωστόσο να αξιολογήσει και να διερευνήσει κανείς τις μορφές των επιπτώσεων (ΤΙ), τις κοινωνικές ομάδες που είναι οι αποδέκτες των επιπτώσεων (ΠΟΙΟΣ) και τις χωρικές διαστάσεις των επιπτώσεων αυτών (ΠΟΥ). Πολλές φορές ωστόσο, οι ίδιες διαδικασίες παράγουν διαφορετικά αποτελέσματα, κάτι που εξαρτάται από το κλαδικό και χωρικό πλαίσιο μέσα στο οποίο λειτουργεί η κάθε επιχείρηση.

Τα εμπειρικά αποτελέσματα που παρουσιάζονται δείχνουν ότι οι επιδράσεις είναι μικρότερες σε σχέση με την αναμενόμενη και επικρατούσα άποψη. Ειδικότερα οι σοβαρές κοινωνικές επιπτώσεις στο τοπικό επίπεδο έχουν λιγότερο σημαντικές επιπτώσεις στο περιφερειακό επίπεδο και αμελητέες επιπτώσεις στο εθνικό επίπεδο. Μάλιστα οι καθαρές επιδράσεις της απασχόλησης εντός της ΕΕ φαίνονται να είναι θετικές, πράγμα που σημαίνει ότι τελικά οι θέσεις που μένουν είναι περισσότερες από αυτές που χάνονται. Κατά συνέπεια, η απώλεια θέσεων εργασίας λόγω μετεγκατάστασης δεν έχει άμεσες επιδράσεις στα επίπεδα της ανεργίας και της απασχόλησης. Η ισορροπία σε κάθε περίπτωση, εξαρτάται από το συγκεκριμένο κλάδο και από τη συνολική επίδοση τοπικής και περιφερειακής οικονομίας. Τελικά σύμφωνα με τους συγγραφείς, το βασικό πρόβλημα δεν είναι η μετεγκατάσταση αυτή καθ' αυτή αλλά η απίσχναση συγκεκριμένων περιφερειών και τοπικών οικονομιών.

Στο 5^ο Κεφάλαιο εξετάζεται ο ρόλος των πολιτικών ως μια δυναμική που δεν περιορίζεται στα όρια του κράτους αλλά ως μια πολυεπίπεδη διαδικασία που συνεχώς αναδιαμορφώνεται. Μέσα από αυτή την οπτική μελετάται η συσχέτιση μεταξύ των πολιτικών σε σχέση με το κράτος και των πολιτικών σε σχέση με την επιχείρηση. Παράλληλα εξετάζεται ο ρόλος και άλλων οργανισμών που επηρεάζουν το φάσμα των πολιτικών όπως οι εργατικές ενώσεις, τα επιμελητήρια, οι ΜΚΟ κ.ά. Στο πλαίσιο της παγκόσμιας, οικονομικής, πολιτικής και κοινωνικής αναδιάρθρωσης μια από τις σημαντικότερες μεταβολές είναι η απώλεια της διακυβέρνηση και του συντονισμού ως αποκλειστικής αρμοδιότητας του κράτους καθώς εμπλέκονται πλήθος άλλων χωρικών επιπέδων (τοπικό, περιφερειακό, εθνικό, υπερεθνικό) αλλά και άτυπων κωδίκων πρακτικής. Στο πλαίσιο αυτό η διακυβέρνηση είναι κάθε μορφή συντονισμού ανεξάρτητων κοινωνικών σχέσεων που μπορεί να περιλαμβάνουν τις αγορές ως ένα άναρχο σύστημα ανταλλαγών, το κράτος, ως ένα ιεραρχημένο σύστημα και τα οριζόντια δίκτυα ως μη ιεραρχημένα συστήματα (Jessop, 2002). Η ΕΕ παρουσιάζεται ως ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα πολυεπίπεδης δομής διακυβέρνησης όπου η εξουσία

και διαμόρφωση πολιτικών είναι αποκεντρωμένη και λειτουργούν παράλληλα με τοπικές εθνικές και διεθνικές οντότητες και λειτουργίες (Marks κ.ά., 1996).

Στο πλαίσιο της παραπάνω προσέγγισης, οι συγγραφείς υποστηρίζουν ότι η μετεγκατάσταση δεν αποτελεί αντικείμενο της διακυβέρνησης. Ωστόσο, τα ζητήματα της μετεγκατάστασης θα πρέπει να τίθενται στο πλαίσιο μιας ευρύτερης κοινωνικής και οικονομικής ατζέντας όπου ο ρόλος του κράτους παραμένει κρίσιμος. Για το λόγο αυτό η διακυβέρνηση θα πρέπει να αναλυθεί ως μια δυναμική και πολυεπίπεδη διαδικασία όπου όλες οι εμπλεκόμενες οντότητες βρίσκονται σε αλληλεξάρτηση μεταξύ τους. Ως αποτέλεσμα, η μορφή και η ένταση της μετεγκατάστασης επηρεάζεται από το σύνολο των ασκούμενων βιομηχανικών, κοινωνικών, εργατικών, φορολογικών και αναπτυξιακών πολιτικών εν γένει. Ο βαθμός καταλληλότητας των πολιτικών αυτών εξαρτάται από το αν μια χώρα σε κάποιον κλάδο είναι εισαγωγική ή εξαγωγική. Για παράδειγμα μέτρα ανάπτυξης υποδομών, εκπαίδευσης ανθρώπινου δυναμικού κ.α. ταιριάζουν για στις χώρες "υποδοχείς" ενώ μέτρα ανάπτυξης προϊόντος, μάρκετινγκ κ.α. είναι καταλληλότερα για χώρες "αποστολείς" μετεγκαταστάσεων. Οι συγγραφείς διαπιστώνουν ένα "έλλειμμα διακυβέρνησης" σε παγκόσμιο επίπεδο όπου ο ρόλος των εργατικών ενώσεων ή των επιμελητηρίων είναι περιορισμένος στην μετεγκατάσταση μιας επιχείρησης. Η ΕΕ αντίθετα, έχει να παίξει ένα σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη διεθνικών μηχανισμών διακυβέρνησης.

Στο δεύτερο μέρος του βιβλίου που περιλαμβάνει τέσσερα κεφάλαια, γίνεται εμπειρική διερεύνηση του φαινομένου μετεγκατάστασης σε τέσσερις βιομηχανικούς κλάδους στην Ευρώπη. Στο 6^ο Κεφάλαιο ειδικότερα, εξετάζονται οι επιμέρους πτυχές της μετεγκατάστασης των δραστηριοτήτων των επιχειρήσεων στον κλάδο της ένδυσης. Τονίζεται ότι η επιταχυνόμενη ολοκλήρωση σε παγκόσμιο επίπεδο στον βιομηχανικό κλάδο του ενδύματος οφείλεται στις εντυπωσιακές τεχνολογικές, επικοινωνιακές και μεταφορικές βελτιώσεις (Castells, 1996), στην κυριαρχία της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας (Jessop, 2002) και στον υψηλό βαθμό συμμετοχής των εργατικών χεριών στην παραγωγή του προϊόντος (Hanzl-Weiss, 2004). Τα ευρήματα δείχνουν ότι οι ευκαιρίες στον κλάδο αξιοποιούνται καλύτερα μέσα από τις στρατηγικές χαμηλής δέσμευσης στην αρχή και σημαντικών ΑΞΕ ή Joint Venture στη συνέχεια. Εκτός βέβαια του φτηνού εργατικού κόστους, υπάρχουν και άλλοι παράγοντες που συμβάλλουν σημαντικά στην επιτυχία μιας επιχείρησης. Μια επιχείρηση για παράδειγμα, μπορεί να πετύχει σε μια περιοχή όπου η απασχόληση στον βιομηχανικό τομέα έχει πολύ σοβαρά προβλήματα και αντίθετα μια επένδυση σε περιοχή με υψηλό βαθμό ανάπτυξης να αποτύχει.

Το 7^ο Κεφάλαιο αναφέρεται στο βιομηχανικό κλάδο των ηλεκτρονικών, ο οποίος παρουσιάζει σημαντικές τάσεις μετεγκατάστασης. Αρκεί κανείς να αναφέρει ότι στις χώρες ΚΑΕ κάθε εβδομάδα δημιουργούνται δύο βιομηχανίες και 500 νέες θέσεις εργασίας

στο συγκεκριμένο κλάδο, ενώ ταυτόχρονα στη δυτική Ευρώπη κλείνουν δύο αντίστοιχες επιχειρήσεις. Η βιομηχανία ηλεκτρονικών αποτελεί μια από τις πιο παγκοσμιοποιημένες δραστηριότητες στον κόσμο (Malecki, 1997) ενώ η συνεχόμενη ανάγκη για εξεύρεση νέων λύσεων έχει οδηγήσει τον κλάδο σε σημαντικές τάσεις μετεγκατάστασης. Η μετεγκατάσταση αυτή παίρνει τη μορφή ΑΞΕ, outsourcing και διεθνούς εμπορίου επιφέροντας σημαντικές επιπτώσεις τόσο στη χώρα προέλευσης όσο και στη χώρα προορισμού. Έχει ενδιαφέρον το διπλό παράδοξο που εντοπίζεται από τους συγγραφείς στο συγκεκριμένο κλάδο. Από τη μια χρειάζεται εργατικό δυναμικό υψηλής εξειδίκευσης και από την άλλη δυναμικό χαμηλής εξειδίκευσης. Το χαρακτηριστικό αυτό αποτελεί μια από τις σημαντικότερες αιτίες μετεγκατάστασης των επιχειρήσεων αυτών. Στην Ευρώπη οι επιχειρήσεις αυτές αντιμετωπίζουν σημαντικές προκλήσεις και πιέσεις καθώς ο ανταγωνισμός τόσο από τις χώρες υψηλής τεχνολογίας όσο και από τις χώρες χαμηλού εργατικού κόστους γίνεται εντονότερος.

Το 8^ο Κεφάλαιο εστιάζει στον κλάδο της υπόδησης και η σχετική ανάλυση αναφέρεται στις μορφές και τα δίκτυα των βιομηχανιών υπόδησης, στις στρατηγικές των επιχειρήσεων και στις επιπτώσεις της μετεγκατάστασης. Είναι αξιοσημείωτο ότι εντοπίζεται σημαντικός βαθμός διαφοροποίησης των μορφών που πήραν οι διαδικασίες μετεγκατάστασης στο συγκεκριμένο κλάδο. Ο λόγος είναι σύμφωνα με τους συγγραφείς, οι διαφορετικές τοπικές, πολιτιστικές, ιστορικές, κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες. Ο κλάδος της υπόδησης χαρακτηρίζεται από τα πιο υψηλά επίπεδα έντασης εργασίας αν και το ύψος της έντασης είναι διαφορετικό σε κάθε περιοχή. Οι συγγραφείς ισχυρίζονται επίσης ότι ο περιφερειακός χάρτης της βιομηχανίας υπόδησης επηρεάζεται από το βαθμό φιλελεύθερων εμπορικών πολιτικών, το χαμηλό εργατικό κόστος και την οργανωτική ευελιξία. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε ότι η πιο διαδεδομένη μορφή μετεγκατάστασης στον κλάδο είναι οι υπεργολαβίες. Οι συγγραφείς κλείνουν με την εκτίμηση ότι η περαιτέρω φιλελευθροποίηση και η διεύρυνση της ΕΕ θα συνεχίσει να επανακαθορίζει τους παραγωγικούς δεσμούς μεταξύ των κρατών μελών, ενώ ο ρόλος των μη κρατών μελών θα αυξάνεται στην παραγωγή υποδημάτων.

Το 9^ο Κεφάλαιο εστιάζει την ανάλυση στον κλάδο του λογισμικού εξετάζοντας τις δραστηριότητες μετεγκατάστασης με τη μορφή της υπεργολαβίας ή των ΑΞΕ. Διερευνώνται οι αιτίες της μετεγκατάστασης στις χώρες προέλευσης και υποδοχής καθώς και οι προοπτικές περαιτέρω μετεγκατάστασης σε χώρες εκτός ΕΕ όπως η Ινδία για παράδειγμα. Ο κλάδος του λογισμικού υπήρξε ο πιο ταχύρρυθμα αναπτυσσόμενος τα τελευταία χρόνια. Σε αντίθεση με την αντίληψη περί ενότητας παραγωγής και κατανάλωσης σε σχέση με το χώρο, ο συγκεκριμένος κλάδος χαρακτηρίζεται από έντονο βαθμό μετεγκατάστασης λόγω εξέλιξης της τεχνολογίας και του διαδικτύου. Η ανταγωνιστικότητα στον κλάδο του

λογισμικού σύμφωνα με τους συγγραφείς, δεν εξαρτάται από την παραγωγικότητα ή την ποιότητα αλλά από τις ιδέες και το σχεδιασμό και για το λόγο αυτό ονομάζεται "βιομηχανία μυαλών" (Florida κ.ά., 2003). Η γεωγραφία φαίνεται να παίζει σημαντικό ρόλο, καθώς οι περισσότερες επιχειρήσεις επενδύουν σε κοντινές χώρες με τις οποίες έχουν και πολιτισμική εγγύτητα. Στην Κίνα και στην Ινδία ωστόσο, κατευθύνονται συνήθως στις περιπτώσεις εκτέλεσης μεγάλων παραγγελιών. Οι χώρες ΚΑΕ αντιπροσωπεύουν σχετικά μικρές αγορές με περιορισμένες σχετικά δυνατότητες εκτεταμένης παραγωγής. Από την άλλη πλευρά ωστόσο, οι χώρες αυτές έχουν την ικανότητα να είναι περισσότερο ευέλικτες και καινοτόμες και να υλοποιούν σχέδια που απαιτούν μικρότερες ομάδες. Είναι αξιοσημείωτο ότι παρά τη δυναμική αύξηση των υπεράκτιων δραστηριοτήτων (offshoring) εντούτοις δεν παρατηρείται απώλεια θέσεων εργασίας στην Ευρώπη. Μάλιστα η έρευνα δείχνει ότι η μετεγκατάσταση των ευρωπαϊκών επιχειρήσεων λογισμικού εκτός Ευρώπης σε περιοχές χαμηλού κόστους, δεν γίνεται αντιληπτή ως κίνδυνος. Το outsourcing ειδικότερα, τείνει να αφορά πλέον, όλο το φάσμα των δραστηριοτήτων και όχι μόνο κάποια τμήματα της παραγωγής όπως το γράψιμο ενός κώδικα για παράδειγμα.

Στο τρίτο μέρος του βιβλίου η συζήτηση στα τρία κεφάλαια που ακολουθούν, μεταφέρεται στην διεθνή εμπειρία εκτός ΕΕ, δίνοντας στον αναγνώστη του βιβλίου τη δυνατότητα να αποκτήσει μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα των τάσεων μετεγκατάστασης στους κλάδους έντασης εργασίας σε παγκόσμιο επίπεδο.

Το 10^ο Κεφάλαιο αναφέρεται στις στρατηγικές παγκοσμιοποίησης στον κλάδο λογισμικού. Επιχειρώντας οι συγγραφείς να ερμηνεύσουν τους λόγους που κρύβονται πίσω από τις αποφάσεις των επιχειρήσεων για offshoring, εντοπίζουν ένα πολύπλοκο τοπίο και μια μεγάλη ποικιλία ανάλογα με την εταιρεία και τη χώρα υποδοχής. Επιπλέον, η τάση που καταγράφεται είναι ότι οι επιχειρήσεις εμπιστεύονται ολοένα και περισσότερο σημαντικά τμήματα στις offshoring δραστηριότητες, τάση η οποία προβλέπεται να συνεχιστεί και στις ερχόμενες δεκαετίες. Παραδόξως, ενώ αναμένονταν ότι θα ήταν απαραίτητο ένα μεγάλο σχετικά μέγεθος της επιχείρησης για την μετεγκατάσταση, τα ευρήματα δείχνουν ότι ακόμη και μικρές επιχειρήσεις αναπτύσσουν δραστηριότητες μετεγκατάστασης εκτός συνόρων.

Στο 11^ο Κεφάλαιο γίνεται αναφορά σε νέα παραδείγματα της διεθνούς οικονομίας σχετικά με τους παγκόσμιους αγοραστές, την αλυσίδα αξιών διακυβέρνησης και τους τοπικούς προμηθευτές, με ειδικότερη αναφορά στην περίπτωση της Ταϊλάνδης. Οι τάσεις κατάτμησης της παραγωγικής διαδικασίας από τη μια και ολοκλήρωσης της διεθνούς οικονομίας από την άλλη, έχουν διαμορφώσει ένα νέο περιβάλλον στο οποίο καλούνται οι επιχειρήσεις να ανταγωνιστούν και να επιβιώσουν. Από την ανάλυση που ακολουθεί, διαπιστώνει κανείς ότι συχνά οι πολυεθνικές αναπτύσσουν πολλαπλές και πολυεπίπεδες

σχέσεις με τους προμηθευτές τους, έχοντας συμμετοχή ακόμη και στις διαδικασίες έρευνας για την ανάπτυξη νέων τεχνολογιών και νέων προϊόντων. Οι σχετικές μετρήσεις έδειξαν ότι οι διαδικασίες αυτές αυξάνουν την παραγωγικότητα. Αντίθετα οι επιχειρήσεις που είναι μέρος της εσωτερικής αλυσίδας σε εθνικό επίπεδο, περιορίζονται σε ορισμένα μόνο τμήματα της παραγωγικής αλυσίδας, όπως είναι ο προσδιορισμός του σχεδιασμού και των χαρακτηριστικών των προϊόντων.

Το 12^ο Κεφάλαιο είναι αφιερωμένο στον κλάδο ένδυσης της Κέννας. Εξετάζεται ειδικότερα το εμπόριο μεταξύ των λιγότερο ανεπτυγμένων οικονομιών και των συγκρούσεων εντός του χώρου αυτού. Η αναφορά στη συγκεκριμένη μελέτη περίπτωσης συμβάλλει στην καλύτερη κατανόηση του παγκόσμιου περιβάλλοντος στον κλάδο της ένδυσης, πέρα από τη Δυτική Ευρώπη. Στο πλαίσιο αυτό, εξετάζονται οι προτιμησιακές εμπορικές πολιτικές των ΗΠΑ και της ΕΕ αναφορικά με την Αφρική. Ένα σημαντικό εύρημα στο συγκεκριμένο κεφάλαιο είναι ότι οι offshoring δραστηριότητες στον κλάδο της ένδυσης δεν επηρεάζουν μόνο το συγκεκριμένο τομέα αλλά και άλλους υποτομείς της οικονομίας.

Το βιβλίο κλείνει με την παράθεση των βασικών συμπερασμάτων. Μια πρώτη διαπίστωση είναι ότι η ερμηνεία του φαινομένου της μετεγκατάστασης δε μπορεί να εξαντληθεί σε μια ανάλυση περί εργατικού κόστους. Δεύτερον, στη διερεύνηση της μορφής που παίρνουν οι μετεγκαταστάσεις, εντοπίζεται ένα μωσαϊκό περιπτώσεων που ξεπερνά τις απλοϊκές κατηγοριοποιήσεις. Τρίτον, οι επιπτώσεις των μετεγκαταστάσεων στο τομέα της απασχόλησης τουλάχιστον μεσοπρόθεσμα, είναι πολύ πιο θετικές από το αναμενόμενο. Τέταρτον, υπάρχει χώρος για πρωτοβουλίες διακυβέρνησης μέσα από ήπιες και ευέλικτες πολιτικές που αναγνωρίζουν την διαφορετικότητα των περιπτώσεων και δεν είναι του τύπου "ένα μέγεθος για όλα τα νούμερα".

Ολοκληρώνοντας κανείς την ανάγνωση του βιβλίου, συμπεραίνει αβίαστα ότι πρόκειται για μια πολύ χρήσιμη επιστημονική προσπάθεια και μια πολύ πετυχημένη συνέντευξη ακαδημαϊκών (και όχι μόνο), από διαφορετικά γνωστικά υπόβαθρα. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι τα ζητήματα που τίθενται προς συζήτησης είναι καθόλα επίκαιρα και βρίσκονται στην αιχμή της βιβλιογραφίας. Η αίσθηση μάλιστα που δίνεται στον αναγνώστη είναι ότι πρόκειται για μια συζήτηση που μόλις άρχισε και έχει σίγουρα πολύ δρόμο μπροστά της. Η πολυεπίπεδη μελέτη των δυναμικών της μετεγκατάστασης των επιχειρήσεων με τη μορφή των ΑΞΕ, υπεργολαβίας, outsourcing, offshoring και offshore outsourcing σε τέσσερις κλάδους έντασης εργασίας και σε χώρες εντός και εκτός ΕΕ, παρουσιάζει τουλάχιστον μεθοδολογικά πολύ μεγάλο επιστημονικό ενδιαφέρον. Σήμερα βέβαια, είναι εξαιρετικά δύσκολο να μιλήσει κανείς φορμαλιστικά και σχηματοποιημένα για τον παγκόσμιο χάρτη οικονομικής γεωγραφίας, καθώς η πραγματική εικόνα είναι τόσο πολύπλοκη και σύνθετη που μοιάζει με μωσαϊκό. Ωστόσο, η προσπάθεια ερμηνείας του φαινομένου της μετεγκα-

τάστασης μέσα από την ταυτόχρονη μελέτη των χαρακτηριστικών των επιχειρήσεων, των κλάδων, του εθνικού και παγκόσμιου περιβάλλοντος διακυβέρνησης, δημιουργεί γέφυρες επικοινωνίας και σύζευξης διαφορετικών θεωρητικών και επιστημονικών σχολών. Με την έννοια αυτή, το βιβλίο "The Moving frontier: The Changing Geography of Production in Labour-Intensive Industries" αποτελεί μια πολύτιμη συνεισφορά στην επιστημονική συζήτηση περί μετεγκατάστασης των επιχειρήσεων και θέτει μια πολύ χρήσιμη βάση για περαιτέρω διερεύνηση.

Βιβλιογραφία

- Bair J. (2006) "Regional Trade and Production Blocs in a Global Industry: Towards a Comparative Framework for Research", *Environment and Planning A*, 38: 2233-52.
- Castells M. (1996) *The Rise of the Network Society*, 2^η έκδοση, Oxford: Blackwell.
- Cooke P. (1992) "Regional Innovation Systems: Competitive Regulation in the New Europe", *Geoforum*, 23: 365-82.
- Dicken P. (1992) *Global Shift: The Internationalization of Economic Activity*, London: Paul Chapman Publishing Ltd.
- Dunford M. (2006) "Industrial Districts, Magic Circles and the Restructuring of the Italian Textiles and Clothing Chain" *Economic Geography*, 82(1): 27-59.
- Florida R., Knudsen B., Stolarick K. και Lee S.Y. (2003) "Software, Creativity and Economic Geography", Carnegie Mellon University Software Industry Center *Working Paper No 2*, Pittsburgh, PA: Carnegie Mellon University.
- Fujita M., Krugman P. και Venables A. (1999) *The spatial Economy: Cities, Regions and International Trade*, Cambridge, MA: MIT Press.
- Guichonnet P. και C. Raffestin (1974) *Géographie des Frontières*, Paris: Press. Univ. de France (PUF).
- Hanzl-Weiss D. (2004) "Enlargement and the Textiles, Clothing and Footwear Industry", *World Economy*, 27(6): 923-45.
- Henderson J., Dicken P., Hess M., Coe N. και Yenung H.W. (2002) "Global Production Networks and the Analysis of Economic Development", *Review of International Political Economy*, 9(3): 436-64.
- Jessop B. (2002) *The Future of the Capitalist State*, Cambridge: Polity.
- Johnston R. (1984) "The World is Our Oyster", *Transactions of the British Geographers*, Vol. 9: 443-459.
- Kamaras A. (2001) "A Capitalist Diaspora", *Discussion Paper*, Hellenic Observatory, LSE.

- Karagozoglu N. και Lindell M. (1998), "Internationalization of Small and Medium-sized Technology-based Firms: An Exploratory Study", *Journal of Small Business Management*, 36(1): 44-58.
- Lambrianidis L. (1996) "Subcontracting in Greek Manufacturing and the Opening of the Balkan Markets", *Cyprus Journal of Economics*, 9(1): 29-45.
- Levitt T. (1983) "The Globalization of Markets", *Harvard Business Review*, 61: 92-102.
- Liu W. και Dicken P. (2006) "Transnational Corporations and Obligated Embeddedness: Foreign Direct Investment in China's Automobile Industry", *Environment and Planning A*, 38: 1229-47.
- Lubbers R.F.M. (1995) *Globalisering: Naar een Nieuwe Kijk op Political Economy*, Tilburg: CentER for Economic Research/KUB.
- Lundvall, B.-A. (1992) *National Systems of Innovation*, London: Printer Publishers.
- Malecki E.J. (1997) *Technology and Economic Development. The Dynamics of Local, Regional and National Competitiveness*, 2^η έκδοση, Harlow: Longman.
- Marks G. Hooghe L. και Blank K. (1996) "European Integration from the 1980s: State-Centric vs Multi-Level Governance", *Journal of Common Market Studies*, 34(3): 341-78.
- Ohmae K. (1995) *"The end of the nations state"*, London: Free Press.
- Ohmae K. (1985) *The Triad Power: The Coming Shape of Global Competition*, New York: The Free Press.
- Raffestin C. (1974) "Éléments pour une Problématique des Régions Frontalières ", *L'Espace Géographique*, 1: 12-18.
- Schmitz H. (1999) "Global Competition and Local Cooperation: Success and Failure in the Sinos Valley, Brazil", *World Development*, 27(9): 1627-50.
- Scott A. (2002) "Competitive Dynamics of Southern California's Clothing Industry: The Widening Global Connection and Its Local Ramifications", *Urban Studies*, 39(8):1287-1306.
- Soete L. και Freeman C. (1997) *The Economics of Industrial Innovation*, London: Pinter No. 824.
- Stokke O.S. (1997) "Regimes as governance systems", στο: Young O.D. (επιμ.), *Global Governance: Drawing insights from the environmental experience*, Cambridge, MA/ London: MIT Press, 27-63.
- Yeung H., Liu W. και Dicken, P. (2006), "Transnational Corporations and Network Effects of a Local Manufacturing Cluster in Mobile Telecommunications Equipment in China", *World Development*, 34: 520-40.

- 4 **Εμμανουήλ Δ., Γκόρτσος Κ., Καμούτση Π.**
Επεκτάσεις σχεδίου, πολεοδομική χωρτικότητα και βαθμός οικιστικού κορεσμού στην Αθήνα, 1984-2004
- 34 **Τοπάλογλου Λ., Πετράκος Γ.**
Αναζητώντας τις παραμέτρους ενός θεωρητικού υποδείγματος για την οικονομική γεωγραφία των συνόρων
- 56 **Καλλιώρας Δ., Τοπάλογλου Λ., Βενιέρης Σ.**
Ανιχνεύοντας τους προσδιοριστικούς παράγοντες της οικονομικής διασυνοριακής αλληλεπίδρασης στην Ευρωπαϊκή Ένωση
- 82 **Νικολαΐδης Μ.Ν., Χριστοπούλου Ο., Καρασάββου Α.Γ., Μανδύλας Α., Μαδυτινός Δ.**
Εκτίμηση της αποτελεσματικότητας του συστήματος αξιολόγησης των επενδύσεων στην Ελλάδα: Η περίπτωση των αναπτυξιακών κινήτρων στην Περιφέρεια της Ανατολικής Μακεδονίας-Θράκης
- 112 **Καίσαρη Β.**
Η τέλεση του χώρου μέσω της θεατρικότητας και του παιχνιδιού: Διαβατήριο στην ταυτότητα και την ετερότητα

ΘΕΜΑΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

- 130 **Τσέκερης Θ., Τσούμα Α.**
Περιβαλλοντικές και ενεργειακές επιπτώσεις των μεταφορών: Διεθνής και εγχώρια εμπειρία και πολιτικές διαχείρισης

ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ

- 144 **Πετράκος Γ., Τοπάλογλου Λ.**
Λόης Λαμπριανίδης (Επιμέλεια) (2008) *The Moving Frontier: The Changing Geography of Production in Labour-Intensive Industries*

ΑΠΟΨΕΙΣ

- 160 Συνέντευξη με τον **Greg Ashworth**